

ВИЗНАЧЕННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗАСАД ПЕРЕКЛАДУ В ПРАЦЯХ АНТУАНА АРНО

В статті розглянуто філософсько-лінгвістичні погляди Антуана Арно, висвітлено вплив раціоналістичної граматики на практику перекладу в Пор-Руаялі, розкрито роль у Арно у виробленні теоретичних засад перекладу. Його принцип універсалізму людської думки позначився на визнанні можливості адекватного перекладу. Арно висунув вимогу передання змісту при одночасному збереженні елементів форми або компенсації втрат. Його ідеї привели до зміни філософсько-лінгвістичної парадигми перекладознавства.

Сьогодні перекладознавство як самостійна наукова дисципліна досягло достатньої зрілості, коли для остаточного визначення свого предмету, методологічних принципів і основних понять природно звернулося до власної історії, через призму якої актуальні проблеми бачаться в дещо іншому ракурсі. В цьому плані повчальним є історичний досвід становлення французького перекладознавства в XVII ст. Французьку національну школу перекладознавства в цей період вирізняє тісний зв'язок із тогочасною філософією і мовознавством. Її теоретичним підґрунтям стала ідея універсальності людського розуму і мови, висунута картезіанською граматикою, головним ідеологом якої був Антуан Арно. Антуан Арно, або Великий Арно (*Antoine Arnauld, 1612-1694*), відомий французький теолог, філософ і граматист, увійшов до історії серед іншого своїми перекладами творів святого Августина, численними полемічними працями на захист перекладів релігійних текстів, здійснених в колі Пор-Руаялю, та знаменитими *Правилами для розрізнення доброї і поганої критики перекладів Святого писання французькою мовою* [1]. Не можна не згадати і його особисту участь у перекладі Біблії, започаткованому Антуаном Леметром і продовженому Ісаком Люї де Сасі.

Ідеї картезіанської граматики Пор-Руаялю стали вже хрестоматійним надбанням сучасної лінгвістики. Власне перекладацька діяльність Арно знайшла достатньо докладне висвітлення в статті А. Армогата [2]. Предметом нашого дослідження обрано філософсько-лінгвістичні погляди Антуана Арно, що розглядаються в площині перекладу. **Метою розвідки** є визначення ролі філософсько-лінгвістичної концепції Антуана Арно в зміні наукової парадигми французького перекладознавства XVII ст.

Знаменита *Граматика Пор-Руаялю* [3], написана 1660 року в співавторстві з Кльодом Лянсльо, відкрила нову добу в мовознавстві й визначила загальну філософсько-лінгвістичну основу практики і перекладу та його осмислення в Пор-Руаялі. Антуан Арно, ще студентом познайомився з філософськими працями Рене Декарта і з захопленням читав його *Міркування про метод* (*Discours de la methode, 1637*). Вплив ідей раціоналізму та універсалізму Декарта позначився на *Логіці*, яку він написав спільно з Ніколем і на *Граматіці Пор-Руаялю*.

Арно сприйняв основну тезу картезіанської філософії, згідно якої лише розум (*ratio*), теоретичне мислення є джерелом і єдиним критерієм пізнання. Він добре засвоїв основи наукової методології Декарта, який стверджував спільність для всіх наук дедуктивного методу, і на цій основі був переконаний в єдності знання й у безмежних можливостях людського розуму. Ще в листі до абата Марена Мерсена від 20 листопада 1629 року він висуває ідею створення універсальної філософської мови, яка дозволяла б на основі незначної кількості елементарних ідей і певних формальних логічних операцій отримувати шляхом умовиводу нове знання. З тезою Декарта про єдність знання і загальні дедуктивні принципи побудови науки співзвучна головна ідея *Граматики Пор-Руаяля*, яка полягає в тому, щоб науково, тобто з позицій *ratio*, осмислити все розмаїття природних мов, виявити за ним загальні закони їхньої будови й функціонування, показати їхню єдність і специфіку вияву. Ця ідея раціоналізму й універсалізму відображена вже в самій назві книги: *В загальній і тлумачній граматиці, що містить основи мистецтва говорити, пояснені просто і природно докази, того, що є спільного між усіма мовами, і головні різниці, які в них зустрічаються, а також багато нових зауважень про французьку мову*.

Лянсльо, якому належить передмова до *Граматики*, наводить у ній точні обставини створення книги, наголошуючи на задумі авторів *шукати причини багатьох речей, які є або спільними для всіх мов, або властивими лише деяким із них* [3: *Préface*]. Отже, основне питання, яке ставили собі автори *Граматики Пор-Руаялю*, полягало в наступному: які причини спільності багатьох явищ у всіх мовах і певних різниць між деякими з них. Відповідь на це питання Арно й Лянсльо бачили в універсальності людського розуму, попри всі різниці, що існують між мовами: усі мови для них є лише варіаціями на тему людської Мови з великої букви і будуються за однаковими принципами. З цього загального філософсько-лінгвістичного положення з необхідністю слідує висновок про можливість висловити одну і ту ж думку засобами різних мов, тобто про принципову можливість перекладу, який в Пор-Руаялі починає розглядатися як ремесло,

практична діяльність з використання мовних знань. Учні Малих шкіл Пор-Руаялю опановували давні мови (гебрайську, грецьку, латину) і вчилися перекладати. Їм у цьому мали допомогти правила перекладу, розроблені їхніми вчителями.

Арно визначає граматику як мистецтво говорити, тобто висловлювати свої думки за допомогою знаків, які люди вигадали для цієї мети. Щоб зрозуміти основи граматики, необхідно знати, що відбувається в людському розумі [3: 60]. Мовленнєві висловлення є вірним відображенням людських думок, і за ними, попри часткові різниці в окремих мовах, стоять ті самі універсальні структури суджень. Історик лінгвістики Ж. Мунен звертає увагу на те, що вирази *toutes les langues, les principales langues, toutes les langues vulgaires* постійно повторюються авторами і відображають їхні універсалістські амбіції, хоч насправді коло мов обмежене: до уваги беруться французька, латинська, часом грецька і гебрайська, кілька разів згадуються німецька, іспанська та італійська [4: 127].

Частинам логічного судження суб'єкту, зв'язці, атрибуту відповідають синтаксичні члени речення. Частини мови іменник, дієслово, прикметник і т. ін. встановлюються на основі мисленнєвих функцій позначення предмета думки, дії, яка здійснюється в часі і стверджується суб'єктом мовлення, акциденцій (ознак) предмета і т. ін. Слова визначаються як чіткі артикульовані звуки, які люди зробили знаками для своїх думок [3: 61]. Слова-знаки розглядаються в *Граматиці Пор-Руаялю* з двох сторін, з боку їхньої звукової або писемної форми і з боку їхнього значення, тобто способу, яким люди ними користуються, щоб позначати свої думки. Саме за допомогою цього чудесного винаходу, використовуючи якихось 25 чи 30 звуків, що зовсім неподібні на те, що відбувається в нашому розумі, людина може передати іншим усе багатство своїх думок і порухів душі.

Отже, відповідно до дуалістичного протиставлення тіла і душі у Декарта автори *Граматики Пор-Руаялю* розрізняють у мові план виразу (звуки та літери) і план змісту (значення). Якщо Ф. де Сосюр наполягає на довільності словесного знака (*l'arbitraire du signe*), Арно і Ніколь застерігають у *Логіці*, що в цьому слові *arbitraire* (довільний) є двозначність і, якщо зв'язок між ідеєю і звуком довільний, то самі ідеї, якщо вони чіткі та ясні, зовсім недовільні і не залежать від примх нашої фантазії, хоча б через те, що мають цілком реальні наслідки [5: 37]. Отже для Арно людські судження не є просто грою зі словесними знаками, як це собі уявляв Томас Гоббс. Звичайно між мовами є різниці у звукових комплексах, що асоціюються з певними значеннями, так само як різняться за своєю будовою речення різних мов. Такі різниці між формою і змістом можливі навіть у межах однієї мови. Речення *Paul dort* виражає певний зміст, який має логічну форму думки-судження з суб'єктом *Paul* і атрибутом *dormant*, приєднаним до суб'єкта за допомогою зв'язки *est*: *Paul est dormant*. Одне, просте з синтаксичного погляду, речення може приховувати кілька логічних суджень. Так, коли хтось каже речення *Dieu invisible a créé le monde visible*, в його розумі здійснюється три судження: 1) *Dieu est invisible*; 2) *Dieu a créé le monde*; 3) *Le monde est visible*. Друге з цих суджень є основним, а два інших виступають як його частини: перше є його суб'єктом, а останнє атрибутом [3: 117]. Пізніше Н. Хомський, посилаючись на *Граматику Пор-Руаялю*, перефразує це новітньою термінологією як різницю між поверхневою і глибинною структурою речення і визначить трансформації як синтаксичні перетворення, що полягають у переході від однієї поверхневої структури до іншої і не зачіпають при цьому глибинної логіко-семантичної структури. Наступний крок, вже на теренах перекладознавства, буде зроблено канадськими лінгвістами Ж.-П. Віне і Ж. Дарбельне, які використали поняття трансформації для пояснення закономірних відповідностей між текстом оригіналу і його перекладом.

Розглянуті вище філософсько-лінгвістичні положення *Граматики Пор-Руаяля* визначили теоретичні межі концепції перекладу Антуана Арно і багато в чому всієї школи Пор-Руаялю, де його авторитет був надзвичайно високим. Вони позначилися, передусім, на визнанні можливості адекватного перекладу, акценті на першочерговому завданні передання змісту першотвору при одночасній вимозі пошуку еквівалентів авторських фігур та інших елементів форми, або принаймні компенсації втрат і т. ін.

Основну ідею своєї концепції перекладу А. Арно вперше формулює ще в передмові до книги Августина *De moribus Ecclesiae catholicae*, де він визначає мету перекладача наступними словами: *змусити говорити святого Августина по-французьки і при цьому не перестати говорити як святий Августин, тобто змусити його змінити мову, не змінивши при цьому думок (faire parler français à S. Augustin, sans le faire parler autrement qu'en S. Augustin, c'est-à-dire, lui faire changer de langue, sans lui faire changer de pensées* [6: IX. Нумерація сторінок передмови наша.— I. Л.]. Французький дослідник історії літератури і перекладу Роже Зюбер справедливо вбачає тут перехід від прив'язаної до слова Аристотелівської логіки до картезіанської, яка проповідує універсальність думки і можливість її адекватного вираження словами будь-якої мови, тобто принципову можливість перекладу [7: 116].

Загалом, позиція, яку відстоює Арно, в перекладі не є позицією церковника, хоч як доктор теології в Сорбоні він мав духовний сан. Це позиція вченого, що підходить до проблем перекладу не під кутом зору віри, а спираючись на принципи раціоналістичної філософії. Вона чітко визначена в листі від 26 серпня 1666 року до старшого брата Арно д'Андії теж відомого своїми перекладами. Тут обговорюється можливість внесення змін до перекладу Нового Заповіту, частину з яких схвально прийняв Антуан Арно.

Андрі у своєму попередньому листі до брата висловив сумнів щодо доцільності щось міняти в тексті перекладу, мотивуючи це лише тим, що пропозиції змін висловлені якимось М. Дюбуа, який не належав до кола Пор-Руаялю, і, відповідно, не мав янсеністських переконань, необхідних, на думку Андрі, для вірного розуміння і "натхненного святим духом" перекладу такого тексту. Арно рішуче відкидає таку позицію. Він недвозначно застерігає проти змішування цих двох різних, на його переконання, речей: побожності, релігійної освіченості, з одного боку, і здатності перекласти Святе Письмо простими і природними словами, з другого [8: 555]. Такі уявлення про спроможність до перекладу переконливо спростовуються тривалою практикою самої церкви, яка протягом віків користувалася, наприклад, перекладами Святого Письма, зробленими єретиком Феодосієм, і навіть святий Ієронім, переклав Біблію завдяки знанню гебрійської мови, яке він отримав від одного іудея. Розділяючи ці дві речі – віру й переклад, – Арно, як ми бачимо, розходить з іншими представниками Пор-Руаялю (де Сасі, д'Андрі), які вважали вірним лише переклад, натхненний святим духом.

Крім того, Андрі у своєму листі до Арно, попри всі позитивні якості М. Дюбуа, звинувачує його в нехтуванні думкою основного автора перекладу Нового Заповіту Ісака Люї де Сасі, ув'язненого на той час в Бастилії. Арно, нагадавши про свою повагу до заслуг і побожності де Сасі, до його стану в'язня, має мужність заявити про те, що коли встановлюється змістова чи стильова відповідність перекладу й оригіналу, Бастилія тут ні до чого. Так само як ні до чого святість тієї чи іншої особистості, коли йдеться про правильність і красу мови, бо знання звичайної мови – це чисто людська наука, яку можна опанувати незалежно від побожності: *Dieu sait la vénération que j'ai pour la vertu & la piété de ce cher prisonnier de Jésus-Christ, & le respect que je porte à ses liens : mais je vous avoue, que je ne suis pas assez spirituel pour croire que la Bastille fasse rien, pour juger si un discours, dont les membres sont rompus & sans liaison, est plus conforme à la simplicité du style de l'Evangile, qui est tout plein de liaisons, qu'un autre qui ne seroit pas si rompu; & pour déterminer entre deux expressions, laquelle exprime d'une manière plus simple & plus naturelle le sens du St. Esprit. Je vous l'ai déjà dit; je ne suis pas convaincu, que pour juger de ces choses, il faille avoir égard à la sainteté des personnes. C'est une science fort humaine, que la connoissance d'une langue vulgaire. On la peut avoir sans piété* [8: 558]. Перекладачі Пор-Руаялю А. Леметр, І.-Л. де Сасі та інші мали дещо відмінні погляди на переклад. Для них переклад Святого Письма був високою духовною місією і вимагав натхнення божим духом.

Критерієм вірності перекладу для Арно є розум. Саме його концепція перекладу свідчить про зміну філософсько-лінгвістичної парадигми перекладу і перекладознавства. Впродовж XVI і першої половини VII століття переклад розглядався як повноправна творчість, перекладач мав дорівнятися авторові або й перевищити його. Таке розуміння перекладу спиралося на античні філософські уявлення про природу слова як цілісного утворення, в якому думка невіддільна від форми. Якщо це так, то переклад як такий неможливий, можливе лише створення нового аналогічного твору. Перехід від перекладів творів світського красномовства (Цицерона та ін.), характерних для гурту перекладачів, що об'єднувалися довкола Французької Академії і школи д'Аблянкура (*les belles infidèles*), до перекладів спочатку теологічних доктринальних текстів Августина та інших, а потім до власне сакральних канонічних текстів Нового і Старого Заповіту в межах школи Пор-Руаялю вимагав нового розуміння перекладу і шляхів його здійснення. Починаючи з Арно слово розглядається як знак, етикетка для поняття чи предмета. Переклад зводиться тоді до передання того ж змісту за допомогою знаків іншої мови, що в принципі завжди можливо. При такому підході роль перекладача прирівнюється до технічного ремесла: зрозуміти зміст на одній мові і передати його іншою. Як і будь-яке інше ремесло, переклад повинен мати свої правила, виробленням яких успішно зайнялися А. Леметр, сам А. Арно, А. д'Андрі, Т. Гійо, П. Кутель, а також близький до Пор-Руаялю Г. де Танд.

Отже ситуація, що склалася у французькому перекладознавстві середини XVII сторіччя достатньо складна і не вкладається в просту зміну однієї парадигми іншою, як у ідеальній структурі наукової революції за Куном. У межах школи Пор-Руаялю, як ми бачимо, співіснують різні погляди на переклад, концепції перекладу окремих представників школи достатньо динамічно еволюціонують, в них поєднуються часом досить суперечливі погляди. Це можна, наприклад, проілюструвати спробами Сасі примирити переклад за змістом і за буквою, чи ностальгічним намаганням д'Андрі зберегти красу мови попри суворість вимог Пор-Руаялю до стилю перекладу. Конкретна ситуація, що склалася в межах Пор-Руаялю дозволяє говорити радше про співіснування і взаємний вплив різних ідей та загальну динаміку їхньої еволюції в бік більш суворого ставлення до еквівалентності й точності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Arnauld Antoine. Règles pour discerner les bonnes et mauvaises critiques des traductions de l'écriture sainte en françois (1707) / Antoine Arnauld // Œuvres. Tome huitième. – Paris : Chez Sigismond d'Arnay, M. DCCLXXVII. – P. 423–466.
2. Armogathe Jean-Robert. Arnauld traducteur / Jean-Robert Armogathe // Quaderni del Seminario di Filologia Francese, 5 (1997). Teorie e pratiche della traduzione nell'ambito del movimento port-royaliste. – Pisa : Ed. ETS, 1998. – P. 9–30.

3. Arnauld Antoine. Lancelot Claude. Grammaire générale et raisonnée, contenant les fondemens de l'art de parler, expliqués d'une manière claire & naturelle ; Les raisons de ce qui est commun à toutes les Langues, & des principales différences qui s'y rencontrent ; Et plusieurs remarques nouvelles sur la Langue françoise / Antoine Arnauld // Nouvelle édition. – Paris, Chez S. P. Hardy, MDCCLVI. – 224 p.
4. Mounin Georges. Histoire de la linguistique des origines au XXe siècle / Georges Mounin. – Paris : Presses Universitaires de France, 1967. – 226 p.
5. Arnauld Antoine. La logique ou l'art de penser / Antoine Arnauld, Pierre Nicole. – Paris : Éd. Gallimard, 1992. – 404 p.
6. Arnauld Antoine. Traduction du livre de S. Augustin Des Mœurs de l'Eglise Catholique / Antoine Arnauld // Par M. Antoine Arnauld, Prestre, Docteur en Theologie de la Maison de Sorbonne. – [Seconde edition]. – À Paris, Chez Antoine Vitre... M.DC.XLVII. – 127 p. (1re éd. 1644).
7. Zuber Roger. Les "belles infidèles" et la formation du gout classique / Roger Zuber. – Paris : Albin Michel, 1992. – XIII. – 521 p.
8. Arnauld Antoine. Lettres de Messire Antoine Arnauld... / Antoine Arnauld // Œuvres. Tome troisième. – Paris : Chez Sigismond d'Arnay..., MDCCXXV. – 772 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Arnauld Antoine. Règles pour discerner les bonnes et mauvaises critiques des traductions de l'écriture sainte en françois (1707) / Antoine Arnauld // Œuvres. Tome huitième. – Paris : Chez Sigismond d'Arnay, M. DCCLXXVII. – P. 423–466.
2. Armogathe Jean-Robert. Arnauld traducteur / Jean-Robert Armogathe // Quaderni del Seminario di Filologia Francese, 5 (1997). Teorie e pratiche della traduzione nell'ambito del movimento port-royaliste. – Pisa : Ed. ETS, 1998. – P. 9–30.
3. Arnauld Antoine. Lancelot Claude. Grammaire générale et raisonnée, contenant les fondemens de l'art de parler, expliqués d'une manière claire & naturelle ; Les raisons de ce qui est commun à toutes les Langues, & des principales différences qui s'y rencontrent ; Et plusieurs remarques nouvelles sur la Langue françoise / Antoine Arnauld // Nouvelle édition. – Paris, Chez S. P. Hardy, MDCCLVI. – 224 p.
4. Mounin Georges. Histoire de la linguistique des origines au XXe siècle / Georges Mounin. – Paris : Presses Universitaires de France, 1967. – 226 p.
5. Arnauld Antoine. La logique ou l'art de penser / Antoine Arnauld, Pierre Nicole. – Paris : Éd. Gallimard, 1992. – 404 p.
6. Arnauld Antoine. Traduction du livre de S. Augustin Des Mœurs de l'Eglise Catholique / Antoine Arnauld // Par M. Antoine Arnauld, Prestre, Docteur en Theologie de la Maison de Sorbonne. – [Seconde edition]. – À Paris, Chez Antoine Vitre... M.DC.XLVII. – 127 p. (1re éd. 1644).
7. Zuber Roger. Les "belles infidèles" et la formation du gout classique / Roger Zuber. – Paris : Albin Michel, 1992. – XIII. – 521 p.
8. Arnauld Antoine. Lettres de Messire Antoine Arnauld... / Antoine Arnauld // Œuvres. Tome troisième. – Paris : Chez Sigismond d'Arnay..., MDCCXXV. – 772 p.

Матеріал надійшов до редакції 26.01. 2012 р.

Ласка И. В. Определение философско-лингвистических оснований перевода в трудах А. Арно.

В статье рассмотрены философско-лингвистические взгляды Антуана Арно, раскрыто влияние рационалистической грамматики на теорию и практику перевода в Пор-Руаяле. Его принцип универсализма человеческой мысли способствовал утверждению принципиальной возможности перевода. Арно выдвинул требование передачи смысла при одновременном сохранении элементов формы или компенсации потерь. Его идеи привели к изменению философско-лингвистической парадигмы переводоведения.

Laska I. V. The Determination of Philosophical and Linguistic Bases of Translation in the Works by A. Arnauld.

The article deals with the philosophical and linguistic views by Antoine Arnauld, reveals the influence of the rationalistic grammar on the practice of translation in Port-Royal, the role of Arnauld in the development of the translation theoretical bases. His fundamental idea of the human thought universality approved the principle of translation's possibility. Arnaud put forward the requirement of transferring the meaning and maintaining elements of the form, or the compensation for losses. He postulated the translator's fundamental moral independence from the criticism. His influence led to the change in the translation philosophical and linguistic paradigm.